

УГОДА МІЖ КОМУНІСТИЧНОЮ ВЛАДОЮ ТА ЄПІСКОПАТОМ ПОЛЬЩІ 1950 р.

Стаття досліджує процес підготовки та підписання Угоди між представниками уряду Республіки Польща (РП) та єпископату Польщі протягом перших чотирьох місяців 1950 р. Основну увагу зосереджено на політиці комуністичної влади щодо католицької церкви. Суть цієї політики полягала у продовженні здійснення тиску на костел із метою примусити його підписати угоду на вигідних для влади умовах. Висвітлено репресивні заходи правлячого режиму. Встановлено принципова позиція примааса Польщі С. Вишинського щодо переговорного процесу. Проаналізовано основні положення Угоди між представниками уряду РП та єпископату Польщі. У статті надається оцінка результатів угоди з боку партійно-державного керівництва Польщі, яке добилося від католицької церкви свого офіційного визнання та деяких значних поступок. Проте, влада продовжувала декларувати своє толерантне ставлення до релігії та зобов'язувалася не чинити обмежень церковній діяльності й викладанню релігії у школах. Охарактеризовано результати підписання угоди для Католицької церкви в Польщі, яка отримала тимчасовий перепоочинок у протиборстві з владою. Для костелу угода стало своєрідним щитом від подальшої агресії партійно-державних структур.

Ключові слова: католицька церква, комуністична влада, релігія, угода, папа Римський, духівництво, єпископат.

На етапі боротьби за незалежність православної церкви в Україні важливого значення набуває дослідження досвіду державно-церковних відносин у Польщі. Монополізація влади комуністами й установаження тоталітарного режиму в країні наприкінці 1948 р. створило ситуацію, коли всі сфери суспільного життя підлягали повному контролю з боку держави. Католицька церква залишалася єдиною опозиційною структурою щодо влади. Одним із наслідків такої ситуації стало значне загострення взаємовідносин держави та церкви. На той час Угода між представниками уряду Республіки Польща (РП) та єпископату Польщі 1950 р. стала кульмінаційним моментом у цих взаємовідносинах і багато в чому визначила подальшу долю Римо-католицької церкви в Польщі.

Польська історіографія проблеми представлена багатьма публікаціями. Примітними є праці Я. Жарина [17; 18] і А. Дудека [7], в яких в основному розкриваються питання труднощів переговорного процесу, а також підписання Угоди між представниками уряду РП та єпископату Польщі. На підставі переважно партійних джерел Г. Конопка зосередила увагу на політичній атмосфері під час перемовин учасників підготовки та підписання угоди [10].

Серед праць російських істориків, можна виділити монографію колективу Інституту слов'янознавства РАН Т. В. Волокитинової, Г. П. Мурашко та А. Ф. Носкової, присвячену проблемам державно-церковних відносин у країнах Східної Європи в 40–50-ті рр. XX ст. У монографії представлені окремі сюжети з даної теми у контексті зміни моделі відносин між державою та церквою в Польщі [2].

Синтез історії Польщі, підготовлений львівськими вченими Л. О. Зашкільняком і М. Г. Крикуном містить лише згадку про угоду [4]. Отже, відсутність в українській історіографії спеціальних досліджень з даної теми потребує її ґрунтовного аналізу.

Основним завданням статті є аналіз особливостей процесу підготовки та підписання Угоди між представниками уряду РП та єпископату Польщі протягом перших чотирьох місяців 1950 р. Крім того, заслуговує на увагу питання особистої відповідальності примааса Польщі С. Вишинського за прийняття рішення про підписання угоди, а також значення цієї угоди для подальшого співіснування комуністичної влади та Римо-католицької церкви в Польщі.

На початку 1950 р. Католицька церква в Польщі опинилася в дуже скрутному становищі. А вже протягом попереднього 1949 р. була проведена низка політичних, адміністративних й економічних заходів, спрямованих на обмеження впливу церкви, а також спробу розколу її зсередини. У результаті цих заходів католицька церква

значно втратила свої позиції в суспільстві. Цей процес набирив обертів, що спонукало керівництво єпископату змінити свою політику щодо влади. Йшлося про необхідність уберегти церкву від неминучих репресій.

У цьому контексті цікаво познайомитися зі спогадами С. Вишинського, які були написані під час його перебування в ув'язненні (27 вересня 1953 р.). Примаас Польщі писав: "Від початку своєї праці все ж таки дотримуюся думки, що польський Костел занадто багато вже втратив крові в німецьких концентраційних таборах, аби міг безрозсудно марнувати кров священників, які залишилися" [16, с. 18].

Одразу після возведення на пост примааса Польщі, С. Вишинський розпочав активну діяльність з організації майбутніх переговорів із владою. Ще в січні 1949 р. Ватикан наполегливо рекомендував йому розпочати переговори з польським урядом, метою яких мало бути врегулювання відносин католицької церкви з державою. Про ті часи С. Вишинський згадував: "До Варшави прибув із нарисом програми, хоча й не до кінця виразною. Вона (програма – О. А.) не була далекою від розпочинання роботи з візиту до президента Польщі" [16, с. 18]. Але невдовзі, у лютому 1949 р., контакт з президентом Б. Берутом здійснив кардинал А. С. Сапега, який запропонував йому, очевидно, за погодженням з С. Вишинським, приступити до переговорів [2, с. 620].

На початковому етапі необхідно було створити компетентний орган із представників влади та єпископату для здійснення переговорного процесу. Утворення такого органу тривало протягом майже шести місяців і завершилося наприкінці липня 1949 р., коли за ініціативи С. Вишинського була створена т. зв. "змішана комісія". Цей факт знайшов відображення в згаданих спогадах: "За будь-які ціну прагнув підвести до створення сталого погоджувального органу між Єпископатом та Урядом, який пізніше постав у вигляді Змішаної Комісії. Відтоді Змішана Комісія постійно була в центрі уваги моєї роботи. Досить часто вона проводила зібрання. Перед кожним зібранням у мене відбувалися наради з єпископами – членами комісії; на Комісії виступають з питань, що попередньо узгоджені" [16, с. 18].

Відомо, що до складу "змішаної комісії" ввійшли від влади: заступник члена політбюро ЦК ПОРП Ф. Мазур, міністр публічної адміністрації В. Вольський та віце-міністр національної оборони Е. Охоб. У "змішаній комісії" інтереси єпископату представляли його секретар єпископ З. Хороманський, єпископ Лодзінський М. Клепач та єпископ Плоцький Т. Закжевський.

Незабаром, 5 серпня, розпочалися переговори членів комісії. До грудня 1949 р. відбулося 12 засідань "змішаної комісії". Після обговорення питань на засі-

данні 19 грудня 1949 р. переговори зайшли в глухий кут [9, с. 104–105]. Для представників єпископату були неприйнятними такі вимоги влади, як підтримка задуму кооперації села, здійснення зобов'язання в справі заміни церковної адміністрації на Західних землях і обмеження верховенства Папи Римського над польською католицькою церквою [7, с. 19]. Отже, неможливість досягти компромісу в переговорному процесі між владою та керівництвом католицької церкви Польщі призвела до його зриву.

Однак, уже 12 січня 1950 р. "справа подальших розмов із кліром" стала на порядок денний засідання секретаріату ЦК ПОРП, на якому було схвалено рішення "про проведення політично-пропагандистської акції проти кліру за його неприхильне ставлення до Народної Польщі". Наслідком такого рішення стало посилення пропагандистських нападів на католицьку церкву [9, с. 105].

На черговій зустрічі з радянським послом у Варшаві В. З. Лебедевим 13 січня 1950 р. секретар ЦК і член політбюро ЦК ПОРП Я. Берман доповідав про стан "антиурядової діяльності католицького кліру". Зокрема, він зазначив, що правоохоронні органи заарештували деяких членів чернецьких орденів за звинуваченням у шпигунській діяльності. Далі Я. Берман констатував, що схвалення закону про збори від 18 серпня 1949 р. призвів до саморозпуску багатьох католицьких організацій. Також радянський посол отримав інформацію про намір польської влади "нанести удар по матеріальній базі" католицької церкви. Перш за все, йшлося про організацію "Карітас" ("Caritas"). "Усі ці заходи, – підсумував Я. Берман, – на нашу думку, змусять католицький костел піти на угоду з нами, проект якої був розроблений декілька тижнів тому" [5, с. 241].

Під час наступної зустрічі з радянським послом 20 січня 1950 р. Я. Берман знову наголосив на необхідності "впорядкувати свої відносини з польським костелом і примусити його прийняти умови угоди, які були висунуті нами". Крім того, польський керівник повідомив В. З. Лебедева про те, що 23 січня 1950 р. управління католицькою організацією "Карітас" перейде до рук уряду, а також про намір "заарештувати тих діячів чернецьких орденів, які займаються шпигунською діяльністю" [5, с. 247].

Рішення про державний контроль за діяльністю організації "Карітас" не було випадковим. Адже це була найкрупніша благодійна католицька організація, що мала під своєю опікою 900 дитячих садків, 626 дитячих домів і домів для пристарілих, 230 клубів, 300 їдалень, 11 студентських відділень. "Карітас" користувався великою популярністю серед населення. Його відділення діяли при 4169 із 5975 існуючих у країні католицьких костелів. Управління "Карітас" повністю знаходилося в руках польського єпископату [3, с. 302–303].

Необхідно зазначити, що інформація Я. Бермана для Кремля повністю підтвердилася. Після проведення ретельної перевірки діяльності "Карітас" відбулася зміна в системі її управління. Дійсно, 23 січня 1950 р. усі структури "Карітас" були переведені на тимчасове примусове управління, що доручили здійснювати т. зв. "ксьондзам-патріотам".

13 лютого 1950 р. лідер ПОРП Б. Берут повідомив радянського посла у Варшаві В. З. Лебедева про те, що 12 лютого католицький єпископат намічав оголошення в костелах свого послання щодо закриття "Карітас". Але за два дні до наміченого терміну єпископат скасував це рішення. Усе ж такі, більшість ксьондзів не оголошували рішення єпископату, хоча й не отримували інформацію про його скасування. Зробивши з цього висновок, Б. Берут наголосив на тому, що "велика кількість ксьон-

дзів хочуть мати гарні стосунки з органами влади, а сам єпископат вже проявляє таку значну нестійкість, як скасування своєї постанови під тиском авторитетних громадських кіл" [3, с. 301–302)]. Звичайно, можна погодитися з тим, що більшість ксьондзів дійсно прагнули не вступати в конфлікт із владою. Однак, польський лідер не вказав, хто, на його думку, представляв ті самі "авторитетні громадські кола"? Щодо "нестійкості" єпископату в цьому питанні, то таке твердження Б. Берута навряд чи відповідає дійсності. У конкретному випадку, керівництво католицької церкви, відчуваючи можливі наслідки компанії з оголошення в костелах свого послання, намагалося уберегти священнослужителів від репресій з боку влади.

А втім, незважаючи на скасування рішення єпископату, частина ксьондзів не відмовилася від оголошення цього послання, що призвело до їх грошового покарання й арештів [19, с. 289].

23 лютого 1950 р. "становище єпископату" обговорив на своєму засіданні секретаріат ЦК ПОРП. Міністр публічної адміністрації В. Вольський на цьому засіданні запропонував видати заяву урядової комісії про ставлення єпископату до уряду Польщі, а також ухвалити проект закону, що ставив би в залежність звільнення та призначення ксьондзів у парафіях від згоди адміністративної влади. У дискусії члени секретаріату висловилися проти запропонованого проекту закону, вважаючи його передчасним. Разом з тим, секретаріат ухвалив: "...Оголосити заяву Уряду, яка повинна широко інформувати суспільство про ворожу позицію керівних кіл Єпископату до Народної Польщі та до змін, які відбулися в Польщі з підкресленням, що привілеї Єпископату... не можуть бути збережені". Також секретаріат констатував, що "у зв'язку з тим, що Єпископат займає щораз більш агресивну позицію, не слід обмежуватися до видання заяви, але перейти до конкретних просування" [9, с. 105]. Зрозуміло, що йшлося про нанесення відчутного удару по католицькій церкві.

На виконання ухвали секретаріату ЦК ПОРП прем'єр Ю. Циранкевич на засіданні Сейму 6 березня 1950 р. представив урядовий проект закону про націоналізацію земельних угідь, які належали католицькій церкві [11, с. 34–47]. Невдовзі, 20 березня 1950 р. Сейм ухвалив "закон про прийняття державою "майна мертвої руки", запоруку приходським священникам у володінні аграрними господарствами та утворення Костельного Фонду". За цим законом конфіскації не підлягали церковні маєтки понад 50 га та понад 100 га у Познанському, Поморському та Сілезьському воєводствах, що були вилучені із списку земель під час проведення земельної реформи 1944 р. За невиконання цього закону передбачалася навіть кримінальна відповідальність (стаття 12) [8, с. 95–96]. У результаті, католицька церква зазнала значних втрат – близько 155 тис. га земельних угідь [6, с. 256].

Є всі підстави стверджувати, що представники уряду всіляко гальмували хід переговорів. "...Уряд неначе не рахувався з думкою своїх представників у Змішаній Комісії, цілу низку питань вирішував без їх сповіщення, – писав С. Вишинський. – (...) Натомість дуже часто було так, що голова Змішаної Комісії, пан Мазур, не скликав Змішану Комісію цілими місяцями та не було способу встановлення контакту" [16, с. 19]. У листі до президента Б. Берута за підписами кардинала А. С. Сапеги та архієпископа С. Вишинського від 16 лютого 1950 р. було висловлено нарікання на міністра В. Вольського з приводу його несумлінного ставлення до роботи комісії. Йшлося про несвоечасне подання протоколів зібрань, що ускладнювало ефективну робо-

ту переговорів. Крім того, зазначалося про застосування міністром методів залякування єпископів і намагання покласти відповідальність за повільний хід переговорів на єпископат [14, с. 226–227].

На противагу претензіям єпископату влада висловлювала своє невдоволення участю в переговорах представників католицької церкви. Про що свідчить виступ В. Вольського на Крайовій нараді "Карітас" 9 лютого 1950 р., де міністр публічно звинуватив єпископат: "...Костельна ієрархія навмисно їх (переговори – О. А.) затягує. (...) Головною перешкодою до врегулювання відносин стають станові забобони та вороже ставлення реакційної частини костельної ієрархії до Народної Польщі" [11, с. 22]. Далекосяжні висновки щодо переговорів зробила урядова заява від 28 лютого 1950 р.: "...Коли багатомісячні перемовини з Єпископатом не дали донині бажаних результатів і не привели до Угоди – незважаючи на найкращу волю державних органів – то причини того не лежать, аж ніяк, у відмінності поглядів щодо справ Костелу та свободи релігії в Польщі... Справжня ж причина факту, що розмови не дали результатів, лежить у небажанні та навіть відверто ворожій позиції керівних сфер Єпископату щодо Народної Польщі й суспільних змін, які здійснили трудящі маси. Про це свідчать особливо часті останні виступи Примааса Вишинського" [11, с. 25–26]. Подібні заяви вказували на небажання влади продовжувати контакти та повністю перекласти відповідальність за повільний хід переговорів на єпископат. Безсумнівно, що відверті звинувачення єпископату й особисто примааса С. Вишинського були приводом для подальшого наступу на католицьку церкву.

Також набирала подальших обертів і репресивний тиск з боку влади. Свідченням цього стали масові арешти ксьондзів. Так, лише в січні 1950 р. було затримано близько 500 ксьондзів. Уперше влада наважилася на позбавлення волі єпископа, коли 4 березня 1950 р. у м. Пельплін відбувся арешт ординарія Хелмінської єпархії К. Ковальського [6, с. 256]). Цілком очевидно, що демонстративний арешт священнослужителя такого високого рангу свідчив про рішучість дій влади в боротьбі з католицькою церквою.

Продовженням такої політики стала ухвала секретаріату ЦК ПОРП від 21 березня 1950 р. На своєму засіданні партійне керівництво ухвалило рішення про проведення масової роз'яснювальної роботи серед студентів, які брали участь у демонстрації в костелі Св. Анни, а також і застосування репресій щодо її організаторів із подальшим виключенням з навчального закладу. Крім того, арешту підлягав священнослужитель костелу Св. Анни ксьондз В. Падач [10, с. 127]. У такий спосіб влада намагалася залякати керівництво католицької церкви та примусити його підписати угоду на вигідних для себе умовах.

Напруження у державно-церковних відносинах постійно зростало, що спонукало примааса С. Вишинського прискорити процес укладення угоди. Більш того, єпископат Польщі готовий був поступитися з багатьох позицій. Зокрема, істотною поступкою стала згода про визнання нової влади та лояльне ставлення до її реформ. Але існувала межа, за яку не міг перейти єпископат. Насамперед, це стосувалося питання верховенства папи Римського над Католицькою церквою в Польщі та її впливу на виховання молоді [18, с. 249].

Відновлення переговорного процесу відбулося в березні 1950 р., коли за посередництва Б. Пясецького пройшли попередні консультації, у тому числі, між єпископом М. Клепачем і начальником V департаменту Міністерства публічної безпеки (МПБ) полковником

Ю. Бристигер. Попри те, що переговори й відновилися, жодного разу "змішана комісія" вже не збиралася у повному складі [17, с. 223]. Перша зустріч членів комісії після понад тримісячної перерви відбулася 28 березня 1950 р. Наступні засідання "змішаної комісії" пройшли вже 31 березня та 1 квітня 1950 р. Під час роботи комісії обговорювалися питання, що з'явилися після 19 грудня 1949 р. Зокрема, особливу увагу приділили організації "Карітас" [10, с. 127].

Приблизно в той же час у Кракові пройшла конференція єпископату, на якій, як згадував С. Вишинський, у присутності кардинала А. С. Сапєги, була схвалена постанова: "...1) щоб прагнути до "Угоди"; 2) щоб переробити представлений проект; 3) у будь-якому випадку продовжувати переговори у Змішаній Комісії" [16, с. 26–27]. Після обговорення та внесення поправок, 3 квітня 1950 р. на конференції єпископату текст майбутньої угоди був ухвалений. Уже наступного дня текст Угоди був узгоджений на зустрічі представників уряду та єпископату, про що 7 квітня Я. Берманом було повідомлено радянському посольству. Однак, ще залишалися розбіжності з питання про долю благодійної організації "Карітас". Втративши контроль над нею, представники єпископату вимагали її повної ліквідації та не бажали "брати участь у так званому костельному фонді". Крім того, не було ще відповіді з питання про затвердження урядом новопризначених єпископів. За інформацією партійно-державно керівництва, наступна зустріч планувалася лише після великодніх свят (у 1950 році Католицький Великдень припадав на 9 квітня) [1, с. 418–419]. Отже, на той момент існувала певна невизначеність і невпевненість щодо долі майбутньої державно-церковної угоди.

Проте, події розгорталися значно швидше. Уже 14 квітня 1950 р. документ був підписаний. Чим можна пояснити такий стрімкий хід подій? Певна річ, для єпископату були зрозумілі подальші негативні наслідки затягування ходу перемовин.

Звернемося до тексту "Угоди між представниками Уряду РП та Єпископату Польщі". Документ складався з 19 пунктів, із яких перші дев'ять були присвячені зобов'язанням єпископату. Так, перші два пункти приписували єпископату закликати духовництво "в своїй пастирській діяльності згідно з ученням Костелу повчати вірян повазі до закону та державної влади", а також "до посиленої праці над відбудовою країни й піднесенням добробуту Народу". Наступний пункт констатував належність до Польщі т. зв. "повернених земель" і зобов'язував єпископат звернутися до Римського Апостольського Престолу з вимогою встановлення на цих землях постійної церковної адміністрації. Далі йшлося про необхідність протидії "антипольським і ревізіоністським виступам німецького кліру". У п'ятому пункті зазначалося, що постулат про найвищий церковний авторитет папи Римського поширювався на питання віри, моральності й церковної юрисдикції, тоді як з інших питань єпископат повинен був керуватися польськими державними інтєресами. Черговою поступкою єпископату було зобов'язання "роз'яснити духовництву, аби (воно – О. А.) не протидіяло розвитку кооперації в селі". Костел повинен був засудити антидержавні виступи та протидіяти зловживанню релігійних почуттів в антидержавних цілях, а також протидіяти кожному злочину, "злочинній діяльності підпільних банд", таврувати і карати канонічних священників, які винні в участі в будь-яких підпільних і антидержавних акціях. Дев'ятий пункт угоди, завершуючи перелік зобов'язань єпископату, наголошував на підтримці всіх зусиль, що спрямовані на зміцнення миру та протидії спалаху війни [12].

Друга частина угоди була присвячена деклараціям уряду. Головна увага приділялася питанню викладання релігії в школах. Це було не випадково, оскільки зменшення впливу католицької церкви на молодь С. Вишинський вважав неприпустимим. "...Де б не виступав примас Вишинський у 1950 р., він значну частину своїх виступів присвячує завданням костелу в справі зміцнення католицького виховання молоді...", – доповідав Кремлю радянський посол у Варшаві В. З. Лебедев [3, с. 342–343]. За підрахунками владних структур, на початку 1950 р. кількість учителів закону Божого в школах становила понад 6300 [11, с. 15]. Дуже важливим у тексті угоди була обіцянка уряду не обмежувати "існуючого стану навчання релігії в школах" і підтвердження, що "програми навчання релігії будуть опрацьовані дирекцією шкіл спільно з представниками Єпископату". Влада зобов'язувалася не чинити перешкоди учням брати участь у релігійних процесіях поза школою. Вартісною була заява про те, що "існуючі донині католицькі школи будуть збережені" та зможуть користуватися тими ж правами, як і державні школи. Люблінський католицький університет, якому в 1949 р. заборонили приймати нових студентів, отримав можливість продовження своєї діяльності. Католицьким громадам і чернецьким орденам, у межах законів, що існували, надавалася повна свобода діяльності. Уряд гарантував можливість проведення благодійних акцій, релігійних обрядів і процесій, а також давав згоду на видання католицької преси та роботу католицьких видавництв. Передбачалося врегулювання питання про католицьких військових священників, а також про церковну опіку в лікувальних закладах і пенітенціарних установах [12].

Крім угоди представники обох сторін підписали ще один важливий документ – "Протокол спільної комісії Уряду РП та Єпископату в зв'язку з підписаною Угодою", що містив чотири пункти. Цілоком імовірно, його виникнення було пов'язане з необхідністю вирішення надзвичайно актуальних проблем, які стали на порядок денний уже після підготовки основного тексту угоди. У першу чергу, це питання про становище благодійної організації "Карітас", чого торкався перший пункт протоколу. Зокрема, констатувалося: "...Церковна організація "Карітас" перетворюється в Об'єднання Католиків для надання допомоги бідним і нужденним" [13]. Перехід цієї структури під державний контроль єпископат був змушений визнати. Більш того, єпископат погодився уможливити, "згідно з засадами, а також католицькими обрядами, діяльність священників, які прагнуть працювати в цьому Об'єднанні". У наступних двох пунктах йшлося про подробиці виконання закону від 20 березня 1950 р. "про прийняття "майна мертвої руки", заповуку приходським священникам у володінні аграрними господарствами та утворення Костельного Фонду". Гарантувалося, що уряд "зважить потреби єпископів і церковних установ з метою їх врахування та приходу їм на допомогу". Ординаріям і духовним семінаріям обіцялося залишити сади й аграрні господарства площею до 50 га разом з інвентарем. Крім того, зазначалося, що не будуть передані державі й домашні господарства релігійних громад площею до 5 га, їх інвентар і господарські будівлі, які знаходилися на цій землі. Констатувалося, що "Костельний Фонд буде переказувати відповідні суми до диспозиції ординарію дієцезії". У четвертому пункті влада брала на себе зобов'язання надати відстрочку призову до військової служби семінаристам духовних закладів, а ксьондзів і монахів звільнити від дійсної військової служби, але призначати їх "до резерву із зарахуванням до допоміжної служби" [13].

Виникає логічне запитання: чому документи такої політичної ваги підписали члени змішаної комісії, а не перші особи уряду та єпископату? На нашу думку, відповідь полягає в тому, що обидві сторони не довіряли одна одній та, очевидно, навіть і не збиралися виконувати угоду в повній мірі. Як прем'єр РП, так і примас Польщі не наважилися поставити свої підписи під цією угодою, добре розуміючи її тимчасовий характер.

Про розуміння владою нетривалості підписаної угоди видно із заяви одного з її підписантів Е. Охаба, який 18 квітня 1950 р. на нараді редакторів партійної преси визнав підписання угоди за успіх уряду, що захопив зненацька "вітчизняну та закордонну реакцію". Давши офіційну оцінку цій угоді, Е. Охоб також підкреслив: "То не є Угодою в рамках Національного фронту, то є компромісом із класово чужою силою та непримиренно ворожою. Компроміс обумовлений певним співвідношенням внутрішніх і міжнародних сил, який дає нам ряд плюсів" [7, с. 23–24].

Не заперечував, що підписання угоди було компромісом і лідер ПОРП Б. Берут. У своєму листі Й. В. Сталіну від 15 травня 1950 р. він доповідав, що "на базі цього корисного для нас компромісу" планувалося розгортання подальшого наступу на католицьку церкву з метою обмеження її впливу в країні. Цілоком очевидно, що угода сприймалася владою "як продовження боротьби в нових формах" [3, с. 339]. Також у цьому листі Й. В. Сталін отримав інформацію про перші результати угоди: "У наявності вже безперечні позитивні результати угоди: послаблення авторитету Ватикану, велика кількість католицьких священників публічно закликає до боротьби з підпіллям й активно беруть участь у русі за мир, у селі куркуль починає відчувати себе більш ізольованим, ніж раніше". Аналізуючи ситуацію, що передувала підписанню угоди, Б. Берут звітував радянському керівникові: "Підписана нами угода з єпископами є результатом, з одного боку, великого наступу, яке ми вели протягом останнього року, відбираючи в католицької церкви ряд позицій (низку релігійних шкіл, лікарень, католицьких організацій молоді, жінок й інших, масову благодійну католицьку організацію "Карітас" і, нарешті, прийняття у власність держави землі єпископів і монастирів). З іншого боку, вона викликана заворушенням серед нижчого духовництва та навіть серед єпископів у результаті нашої політики" [3, с. 338–339]. Б. Берут також зазначив, що підписана угода була корисним для влади компромісом і на його базі планувалося розгортання подальшого наступу на католицьку церкву з метою обмеження її впливу в країні. Цілоком зрозуміло, що угода сприймалася владою "як продовження боротьби в нових формах" [3, с. 339].

Щодо оцінки результатів угоди з боку керівництва Католицької церкви в Польщі, то, на наш погляд, варто звернутися до роздумів С. Вишинського під час його перебування в ув'язненні 1953 р. У своїх спогадах примас Польщі записав, що підписання угоди "зв'язувало руки Урядам і гальмувало програмне знищення Костелу" [16, с. 22–23]. Продовжуючи цю думку, С. Вишинський зірко підмітив: "...В очах громадської думки Уряд надів собі кайдани на руки щодо Костелу. Адже, перш за все – нищівна акція щодо церковних установ послабшала; а коли Уряд "мусив" встигати, щоб прискорити програму ліквідації (*католицької церкви* – О. А.), то був змушений ще більше законспіровувати свої витівки, щоб в очах думки (*громадської* – О. А.) не вважатися порушником "Угоди" [16, с. 23].

Підсумовуючи свої роздуми над цією важливою подією, примас Польщі заявив: "Угода"... стала аргументом у руках Єпископату в боротьбі за право Костелу. Це

був єдиний аргумент, оскільки Уряд вже не рахувався з Конституцією, зірвав Конкордат, не визнавав Кодексу Канонічного Права" [16, с. 25]. Безсумнівно, що С. Вишинський намагався отримати гарантії збереження та подальшої діяльності католицької церкви в Польщі. У цьому контексті важко не погодитися з думкою польського професора П. Скибинського, який відзначив зусилля примаса С. Вишинського за збереження незалежності католицької церкви від комуністичної влади, що "відбувалися, якщо не в полеміці, то принаймні незалежно від прагнень Державного секретаріату Святого Престолу, який не завжди розумів важливість збереження незалежності для польської церкви" [15, с. 92].

В історії відносин комуністичних режимів із Римокатолицькою церквою не було такого прецеденту, коли б підписання угоди такого політичного рівня відбулося без попередньої згоди Римського Апостольського Престолу. Примас Польщі не міг не розуміти, що реакція Ватикану могла б бути вкрай негативною. Тим не менш, він взяв на себе особисту відповідальність за прийняття цього доленосного рішення. Згадуючи про це, С. Вишинський зізнався: "...Угоди", ймовірно, не відбулося б, якби не моя позиція... Так, якщо колись Єпископат буде звинувачений в "Угоді", то правда вимагає, аби було відомо, що я є винуватцем "Угоди" з боку Єпископату" [16, с. 19].

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити наступне. Політика комуністичної влади щодо Католицької церкви в Польщі протягом перших чотирьох місяців 1950 р. полягала в продовженні та посиленні тиску на неї з метою змусити її підписати угоду на вигідних для себе умовах. Підписана 14 квітня 1950 р. угода стала компромісом для обох сторін. Комуністична влада нарешті змогла добитися від представництва Католицької церкви в Польщі свого офіційного визнання та деяких значних поступок на свою користь. Проте, продовжувала декларувати своє толерантне ставлення до релігії та зобов'язувалася не чинити обмежень церковній діяльності й викладанню релігії в школах. Щодо Католицької церкви в Польщі, то, безперечно, ця подія стала визначальною для свого подальшого існування. Не поступаючись з ідеологічних питань, вона отримала тимчасовий перепочинок у протиборстві з владою. Для костелу угода стало своєрідним щитом від подальшої агресії партійно-державних структур.

Щодо перспективи подальших розвідок у даному напрямку, то слід констатувати, що деякі аспекти досліджуваної проблеми ще потребують більш глибокого аналізу. Зокрема, інтерес представляє вивчення ролі радянського фактору на підготовку й проведення державно-церковного переговорного процесу. У цілому, досвід проведення релігійної політики в післявоєнній Польщі може бути врахований у сучасних державно-церковних відносинах в Україні.

Список використаних джерел:

1. Власть и церковь в Восточной Европе. 1944–1953 гг. Документы российских архивов: в 2 т. / Ред. кол.: Т. В. Волокитина (отв. ред.), Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова, Д. Н. Нохотич. – Т. 2: 1949–1953 гг. – Москва: РОССПЭН, 2009. – 1223 с.
2. Волокитина Т. В. Москва и Восточная Европа. Власть и церковь в период общественных трансформаций 40–50-х годов XX века: Очерки истории / Т. В. Волокитина, Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова. – Москва: РОССПЭН, 2008. – 807 с.
3. Восточная Европа в документах российских архивов, 1944–1953 гг.: в 2 т. / Ред. кол.: Т. В. Волокитина и др. Сост. Н. М. Барина и др. – Т. 2: 1949–1953. – Москва – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1998. – 1004 с.
4. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
5. Советский фактор в Восточной Европе. 1944–1953 гг. Документы: в 2 т. / Ред. кол.: Т. В. Волокитина (отв. ред.), Г. П. Мурашко, О. В. Наумов, А. Ф. Носкова, Т. В. Царевская. – Т. 2: 1949–1953 гг. – Москва: РОССПЭН, 2002. – 928 с.

6. Buhler, P. Polska droga do wolności. 1939–1995 / P. Buhler. – Warszawa: Wydawnictwo Akademickie "Dialog", 1999. – 746 s.
7. Dudek, A. Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970 / A. Dudek. – Kraków: PIT, 1995. – 280 s.
8. Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 1950 r. – 1950. – Nr 9, Poz. 87. – S. 95–96. – [Online]. – Retrieved from: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19500090087/O/D19500087.pdf>
9. Konopka, H. Nauczanie religii w szkołach Polski Ludowej (1944–1950) / H. Konopka // Studia Podlaskie. – 2000. – 10. – S. 89–106.
10. Konopka, H. Porozumienie kwietniowe 1950 roku – sukces komunistów, czy klęska episkopatu? / H. Konopka // Studia Podlaskie. – 1998. – 8. – S. 113–128.
11. Polska Ludowa a Kościół katolicki. Fakty i dokumenty // Notatnik agitatora. – Warszawa: Prasa, 1950. – Marzec. – 232 s.
12. Porozumienie zawarte między przedstawicielami Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski w dniu 14 kwietnia 1950 r. // Dziennik Polski. – 1950. – 16 kwietnia.
13. Protokół wspólnej komisji Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski w związku z zawartym porozumieniem // Dziennik Polski. – 1950. – 16 kwietnia.
14. Raina, R. Kościół w PRL. Dokumenty. – T. I.: 1945–1959. – Poznań: W Drodze, 1994. – 779 s.
15. Skibiński, P. Co zawdzięczamy prymasowi Wyszyńskiemu? / P. Skibiński // Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej. – 2011. – Nr 10. – S. 92–95.
16. Wyszyński, S. Zapiski więzienne / S. Wyszyński. – Warszawa: Wydawnictwo im. Kardynała Wyszyńskiego "SOLI DEO", 2006. – 368 s.
17. Żaryn, J. Kardynał Sapieha a tzw. "porozumienie kwietniowe" z 1950 r. między Episkopatem a rządem / J. Żaryn // Zeszyty Historyczne. – Paryż, 1995. – Nr 111. – S. 218–225.
18. Żaryn, J. Kościół a władza w Polsce. 1945–1950 / J. Żaryn. – Warszawa: DiG, 1997. – 388 s.

References:

1. VOLOKITINA, T. V. (Ed.). (2009). *Vlast' i cerkov' v Vostochnoj Evrope. 1944–1953 gg. Dokumenty rossijskix arxivov: v 2 t. Tom 2: 1949–1953*. [Power and Church in the Eastern Europe in 1944–1953. Russian Archives Documents in 2 Volumes. Vol. 2: 1949–1953]. Moscow: ROSSPEN. [In Russian]
2. VOLOKITINA, T. V. (Ed.). (2008). *Moskva i Vostochnaya Evropa. Vlast' i cerkov' v period obshhestvennykh transformacij 40–50-x godov XX veka: Oчерki istorii*. [Moscow and Eastern Europe. Power and Church during the Social Transformation of the 40's – 50's of the 20th Century: Essays on History]. Moscow: ROSSPEN. [In Russian]
3. VOLOKITINA, T. V. et al (Eds.). (1998). *Vostochnaya Evropa v dokumentax rossijskix arxivov. Vol. 2: 1949–1953*. [Eastern Europe in the Documents of the Russian Archives]. Moscow – Novosibirsk: Sibirskij xronograf. [In Russian]
4. ZASHKILNIAK, L. O. & KRYKUN, M. H. (2002). *Istoriia Polshchi: vid naidavnishykh chasiv do nashykh dniv*. [History of Poland: from the Ancient Times to the Present]. Lviv: Lvivskiy natsionalny universytet imeni Ivana Franka. [In Ukrainian]
5. VOLOKITINA, T. V. et al (Eds.). (2002). *Sovetskij factor v Vostochnoj Evrope. 1944–1953 gg. Vol. 2: 1949–1953*. [Soviet Factor in the Eastern Europe of 1944–1953. Vol. 2: 1949–1953]. Moscow: ROSSPEN. [In Russian]
6. BUHLER, P. (1999). *Polska droga do wolności. 1939–1995*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie "Dialog".
7. DUDEK, A. (1995). *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*. Kraków: PIT.
8. Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego. (1950). [Online]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 1950 r. Nr 9, Poz. 87, 95–96*. Retrieved from: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19500090087/O/D19500087.pdf>
9. KONOPKA, H. (2000). Nauczanie religii w szkołach Polski Ludowej (1944–1950). *Studia Podlaskie*, 10, 89–106.
10. KONOPKA, H. (1998). Porozumienie kwietniowe 1950 roku – sukces komunistów, czy klęska episkopatu? *Studia Podlaskie*, 8, 113–128.
11. *Polska Ludowa a Kościół katolicki. Fakty i dokumenty*. (1950). Warszawa: Prasa.
12. Porozumienie zawarte między przedstawicielami Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski w dniu 14 kwietnia 1950 r. (1950, 16 kwietnia). *Dziennik Polski*.
13. Protokół wspólnej komisji Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski w związku z zawartym porozumieniem. (1950, 16 kwietnia). *Dziennik Polski*.
14. RAINA, R. (1994). *Kościół w PRL. Dokumenty*. Vol. I.: 1945–1959. Poznań: W Drodze.
15. SKIBIŃSKI, P. (2011). Co zawdzięczamy prymasowi Wyszyńskiemu? *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, 10, 92–95.
16. WYSZYŃSKI, S. (2006). *Zapiski więzienne*. Warszawa: Wydawnictwo im. Kardynała Wyszyńskiego "SOLI DEO".
17. ŻARYN, J. (1995). Kardynał Sapieha a tzw. "porozumienie kwietniowe" z 1950 r. między Episkopatem a rządem. *Zeszyty Historyczne*, 111, 218–225.
18. ŻARYN, J. (1997). *Kościół a władza w Polsce. 1945–1950*. Warszawa: DiG.

O. Antoniuk, PhD in History, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE AGREEMENT BETWEEN THE COMMUNIST POWER AND THE POLISH EPISCOPATE OF 1950

The article explores the process of preparation and signing of the Agreement between the representatives of the government of Polish Republic (PR) and the Polish Episcopate during the first four months of 1950. The main focus is on the policy of communist power regarding the Catholic Church. The essence of this policy was to continue to exert pressure on the church in order to force it to sign an agreement on favorable conditions for the power. Repressive measures of the ruling regime are highlighted. The principal position of the Polish primate S. Vyszynsky concerning the negotiation process is established. The main provisions of the Agreement between the representatives of the government of PR and the Polish Episcopate are analyzed. The article gives an assessment of the results of the agreement by the party-state leadership of Poland, which has made from the Catholic Church its official recognition and some significant concessions. However, the authorities continued to declare their tolerance towards religion and pledged not to restrict church activities and teach religion in schools. The results of the signing the agreement for the Catholic Church in Poland, which received a temporary respite in confrontation with the authorities, are described. The agreement became a kind of shield for the church from the further aggression of party-state structures.

Key words: Catholic Church, communist power, agreement, policy, Pope, clergy, episcopate.

УДК 94(73).046

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2018.139.01>

М. Базасва, студентка

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВПЛИВ АНТИЧНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ ПОГЛЯДІВ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОМАСА ДЖЕФФЕРСОНА

Присвячено впливу античної спадщини на формування системи філософських, політичних, наукових та мистецьких поглядів третього Президента Сполучених Штатів Америки – Томаса Джефферсона. Розглянуто специфіку філософського і культурного простору Європи та Північної Америки, умови, в яких відбувалися освіта та становлення особистості Т. Джефферсона. На підставі аналізу його творів вказано на прямі згадки античних істориків, філософів та літераторів, а також на ідеї з облаштування американського суспільства, які могли бути запозичені або натхненні античною історією. Авторка відзначає тенденцію тяжіння Т. Джефферсона до античної історії, філософії та літератури як до зразка та орієнтиру в публіцистичній та літературній творчості. Розглядається вплив античності на діяльність Т. Джефферсона у наступних сферах: освіта, право, державне управління, архітектура. У галузі освіти він пропагував якнайширше вивчення античної історії та класичних мов як основи для подальшої освіти та особистісного розвитку. На античному прикладі будуються ідеї президента про громадянство, націю та рабство, ґрунтуються засади класичного республіканізму та побудови структури влади та розподілу владних повноважень. Зауважено амбівалентність Т. Джефферсона у питанні патріотизму (двоїстість у відносинах громадянин штату – громадянин США). Особливу увагу приділено архітектурній творчості Т. Джефферсона: він не тільки наслідував античні зразки у власних проектах, а й заклав засади розвитку американського класицизму впродовж усього XIX ст.

Ключові слова: античність, Томас Джефферсон, Римська республіка, класичний республіканізм, освіта, громадянство, рабство, американський класицизм.

Упродовж століть античність має значний вплив на розвиток людства. Греко-римський світ став батьківщиною філософії, політичної думки, високої культури, а також джерелом для роздумів і формування нових концепцій, уявлень, натхненням для створення мистецьких шедеврів майбутніми поколіннями. В історії можна виділити декілька періодів пікового інтересу до античності. Одним із таких сплесків стала доба Просвітництва, коли філософська думка зверталася до питань, що лежали у площинах індивідуалістичного й суспільно-політичного розвитку. Ставлячи перед собою проблеми, вирішення яких часом вимагало радикального повороту в думках і діях, представники просвітницької ідеології у різних сферах зверталися до прикладів минулого. Їхні погляди раз у раз оберталися до історії Греції та Риму. XVII-XVIII ст., а значною мірою й XIX ст., були часом панування монархій у європейських державах, а відтак – і в їхніх колоніях. У Європі існували лише одиничні приклади республіканізму як основи державного ладу, в глибинах монархічних систем визрівали революційні настрої. Тож філософи, знавці суспільно-політичного життя зацікавилися політичним розвитком Греції та республіканського Риму як прикладом іншої, відмінної політичної, державної та суспільної організації, яка може стати ключем для розв'язання наявних проблем. Таким чином, зацікавлення історією і культурою античності перетікало у сферу практичного інтересу. Особливу увагу просвітники по обидва боки Атлантики приділяли республіканському Риму. Найбільше вони зверталися до проблеми моральної та соціальної складової

політичного життя, а саме – до питань організації, творення відповідного політичного ладу на перших етапах його існування, пошуків підвалин та основ його потенційної діяльності. Історія античності стала свого роду "лабораторією", в її рамках розглядалися приклади політичного розвитку, систем державних органів, суспільних конфліктів тощо. Водночас, антична культура продовжувала чинити вплив на візуальне мистецтво, вибір тем літературних та музичних творів.

В умовах нового витка відродження інтересу до античної спадщини зійшла зірка одного з найвидатніших людей не тільки Сполучених Штатів Америки XVIII-XIX ст., а й світової історії – Томаса Джефферсона. Один із батьків-засновників США, автор Декларації незалежності, дипломат, державний секретар, віцепрезидент, третій президент Сполучених Штатів, філософ, вчений, фундатор Вірджинського університету – навіть такий перелік не відображає реальної ваги цієї особистості. Дослідження діяльності та поглядів Т. Джефферсона яскраво проявляв взаємозв'язок античної спадщини із розвитком освіти, політичної та філософської думки XVIII-XIX ст. у Сполучених Штатах.

Зазначимо, що проблематика впливу античності на Т. Джефферсона досить добре розроблена в американській історіографії. Оскільки постать третього президента посідає особливе місце в історії Сполучених Штатів, на сьогодні існує багато праць, присвячених різним аспектам його діяльності, в яких ми зустрічаємо й інформацію про вплив античної спадщини на його політичний світогляд. Серед них ми можемо виділити